

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.1sp.1>
УДК 657.6

Володимир ГОЛОВАЧ

к.ю.н., заслужений юрист України, Аудиторська фірма "Аналітик", сертифікований аудитор, Інститут аудиту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3669-9071>

Тетяна ГОЛОВАЧ

д.е.н., професор, аудитор, Аудиторська фірма "Аналітик", заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-1508>

Анна ТУМАНЯН

адвокат, аудитор, Аудиторська фірма "Аналітик", Інститут аудиту
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1062-4167>
e-mail: ao.tumanian@gmail.com

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ ШАХРАЙСТВА АУДИТОРОМ

Методичні рекомендації з ідентифікації та оцінювання ризиків шахрайства аудитором присвячено аналізу певних знань і навичок аудитора стосовно вміння виявляти шахрайство в межах проведення аудиту незалежно від позитивної характеристики управлінського персоналу. Чинники ризиків шахрайства набувають реальних детермінантів неправомірної поведінки не самі собою, а в результаті їх оцінювання конкретними суб'єктами з числа управлінського персоналу. Отже, для аудитора необхідним є вміння правильно оцінити реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства. З цієї метою в методичних рекомендаціях розглянуто дев'ять важливих питань, які виступають передумовою такого оцінювання. Аудитор, спираючись на такі знання, може висловлювати гіпотетичне судження на основі професійного скептицизму стосовно наявності шахрайства у вигляді версії. Отже, логічним є подальше викладення порядку дії аудитора з виявлення шахрайства. Варто зауважити, що в методичних рекомендаціях наведено порядок, який розділено на етапи умовно, оскільки виконання аудиторських процедур взаємопов'язане і може здійснюватися на різних етапах.

Ключові слова: поведінка управлінського персоналу, професійний скептицизм, професійне судження аудитора, аудит, шахрайство, правова оцінка, викривлення фінансової звітності

Відповідно до Міжнародних стандартів аудиту (МСА), а саме п. 15 МСА 200 [1, 2] і п. 12 МСА 240 [1, 3] аудитор повинен зберігати професійний скептицизм протягом всього аудиту, визнаючи можливість шахрайства незалежно від позитивної характеристики управлінського персоналу [4].

Згідно з п. 11 МСА 240 шахрайство полягає у навмисній дії управлінського персоналу із застосуванням омани для отримання неправомірної вигоди. В ньому наведено основні юридичні кваліфікуючі ознаки шахрайства, з позиції яких аудитор повинен оцінювати викривлення фінансової звітності, і тим самим з'ясувати, якою мірою вони є навмисними і містять оману для отримання неправомірної вигоди. *В результаті отримання інформації з відсутності шахрайства в аудитора є підстави для висновку про наявність помилки.*

Аудитор несе відповідальність за виявлення шахрайства виключно в межах проведення аудиту. Він не виконує спеціального завдання стосовно розслідування фактів шахрайства в діяльності суб'єктів господарювання.

Аудитор зобов'язаний належно не тільки реагувати на ознаки шахрайства у вигляді викривлень фінансової звітності, а також здійснювати аудиторські процедури з їх виявлення.

Відповідно до МСА 315 [1, 5] аудитор з метою виявлення ознак шахрайства в установленому порядку досліджує *бізнес-ризик* на наявність в них чинників ризику шахрайства. За результатами такого оцінювання аудитор висловлює судження у формі професійного скептицизму [4], яке містить в собі припущення про можливе викривлення фінансової звітності управлінським персоналом.

За своїм змістом ризику шахрайства включають події або умови, які свідчать про мотив або тиск стосовно скоєння шахрайства, а також можливість скоїти шахрайство. Подібно іншим ризикам вони мають ймовірнісний характер і вказують лише на наявність сприятливих умов для шахрайства та ставлення до них управлінського персоналу. Воно може бути нейтральним, позитивним або мати форму протидії у вигляді розроблення і запровадження відповідних профілактичних заходів в системі внутрішнього контролю та вдосконалення господарської діяльності.

У кінцевому підсумку чинники ризиків шахрайства набувають реальних детермінантів неправомірної поведінки не самі собою, а в результаті їх оцінювання конкретними суб'єктами з числа управлінського персоналу. *Тому оцінювання аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства повинно займати провідне місце у процесі проведення аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу (РОП).* Обов'язковою передумовою такого оцінювання є наявність знань з таких питань.

1. Концептуальні положення МСА та стандартів бухгалтерського обліку

Передусім опанування аудитором викладеного в МСА біхевіористичного підходу до аналізу соціально-психологічних аспектів мотивів поведінки суб'єктів облікового процесу і аудиту. Така методика орієнтує аудитора на необхідність досягнення цілей аудиту стосовно підвищення довіри та надання впевненості користувачам фінансової звітності в її достовірності, повноті та відповідності законодавству в умовах ризику викривлення внаслідок шахрайства.

Наявність такого ризику, зі свого боку, обумовлює

РОП до комплексного соціально-психологічного розуміння аудитором економічної поведінки суб'єктів господарювання та їхнього середовища.

Слід також зазначити, що окремо взяті поняття підвищення довіри та надання впевненості користувачам фінансової звітності мають відповідний психологічний зміст. В них наголошують на тому, яке психологічне ставлення у користувачів фінансової звітності повинно бути до результатів аудиту.

Стосовно *біхевіоризму*, – він у широкому сенсі вивчає поведінку людини і способи впливу на неї. Більш детально зазначений напрям пізнання поведінки суб'єктів господарювання досліджується в *економічній психології*.

Професійне судження аудитора з надання впевненості користувачам фінансової звітності сповна *повинно враховувати біхевіористичний підхід на всіх етапах аудиту*. Переважно це стосується дослідження соціально-психологічних аспектів прийняття рішень конкретними суб'єктами управлінського персоналу стосовно *бізнес-ризиків*, особливо тих, що містять чинники ризику шахрайства. Ідентифікацію та оцінювання чинників ризику шахрайства необхідно здійснювати через розуміння суб'єктів господарювання та їх середовища з позиції мотивів або тиску вчинити шахрайство, наявності можливостей його скоїти, а також ставлення та логічного виправдання неправомірної поведінки.

2. Соціально-психологічний механізм прийняття рішень управлінським персоналом

Згідно з МСА 315 аудитор повинен ідентифікувати та оцінювати чинники ризиків шахрайства через розуміння суб'єктів господарювання та їх середовища. *Суб'єкти господарювання – це конкретні фізичні особи, які уповноважені приймати рішення з фінансової звітності залежно від обставин зовнішнього середовища та особистих якостей характеру і ціннісних орієнтацій*.

Особливості прийняття управлінських рішень в різних галузях економіки визначаються об'єктивними і суб'єктивними обставинами. До об'єктивних обставин відноситься специфіка діяльності підприємства, яка залежить від технологічного процесу, що регламентується відповідними нормативними актами. Суб'єктивні обставини значно пов'язані з конкретними особистостями, їх стилем управління: авторитарним, демократичним або ліберальним.

У п. А106 МСА 315 передбачено, що для розуміння аудитором середовища контролю є доречним вивчення філософії та стилю роботи управлінського персоналу.

Авторитарний стиль управління характеризується прийняттям рішення однією особою або єдиним центром. За демократичного стилю прийняття управлінських рішень погоджується з низкою структурних підрозділів та іншими зацікавленими особами, зокрема Наглядовою радою, органом внутрішнього контролю тощо. Ліберальний стиль управління має значно хаотичний характер і прийняття управлінських рішень з невідомими наслідками. Все залежить від того, хто і як зможе переконати керівництво суб'єкта господарювання.

У кінцевому підсумку прийняття рішень управлінським персоналом є результатом взаємодії особистості й оточуючого середовища. Основними чинниками в оточуючому середовищі, які впливають на прийняття рішень управлінським персоналом, є *бізнес-ризик*.

Вони становлять основне джерело прийняття рішень управлінським персоналом стосовно викривлення фінансової звітності. Як зазначено у п. А61 МСА 315, розуміння *бізнес-ризиків*, на які наражається суб'єкт господарювання, збільшує ймовірність ідентифікації ризиків суттєвого викривлення, оскільки більшість *бізнес-ризиків* зрештою матимуть фінансові наслідки, а отже, вплив на фінансову звітність. Однак необхідно зазначити, що аудитор не несе відповідальності за ідентифікацію або оцінювання всіх *бізнес-ризиків*, оскільки не всі *бізнес-ризик* призводять до виникнення ризиків суттєвого викривлення.

3. Ризик-орієнтований підхід в аудиторській діяльності

Як зазначено вище, РОП в аудиторській діяльності є обов'язковою передумовою оцінювання аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства.

Характерно, що РОП в аудиторській діяльності з'явився не одразу, а на певному історичному етапі його розвитку. Спочатку наприкінці XVIII ст. був рахунковий аудит, завданням якого було підтвердження максимального числа бухгалтерських операцій. У подальшому з'явився тестовий аудит, мета якого полягала у виконанні тестів стану внутрішнього контролю та аналізу найбільш вагомих операцій. На зміну рахунковому і тестовому аудиту прийшов РОП до вивчення ризиків у діяльності господарюючого суб'єкта та оцінювання ризику в аудиторській діяльності.

Слід зауважити, що історичний розвиток аудиту мав закономірний характер. На кожному етапі відбувалося вдосконалення попередніх досягнень шляхом підвищення ефективності аудиторських процедур. *Відповідно РОП не ігнорує рахункові й тестові процедури перевірки фінансової звітності, а зосереджує їх виконання на конкретних ризиках у діяльності господарюючого суб'єкта за умови визначення ризику у процесі аудиту*.

У зв'язку з цим виникає питання, що таке ризик у господарській і аудиторській діяльності, і як він впливає на здійснення аудиту.

Зазвичай *поняття ризику* пов'язують з *невизначеністю стосовно настання негативних наслідків*. Саме невизначеність характеризується значним числом параметрів, які передбачити і виміряти можливо тільки умовно. У публікаціях з ризик-менеджменту властивості ризику розглядають в декількох аспектах: ймовірність настання, причинно-наслідкові зв'язки, сила впливу, спроможність управління.

Діяльність будь-якого сучасного підприємства здійснюється в умовах ризику і на власний ризик. Такі ознаки підприємницької діяльності наведено у ст. 42 Господарського кодексу України [6]. Державні і комунальні, зокрема некомерційні, підприємства функціонують у ринкових умовах. Їхня господарська діяльність також пов'язана з ризиками.

Для забезпечення ефективної діяльності у конкурентному ринковому середовищі підприємству необхідно приймати обґрунтовані ризикові рішення у поєднанні з належним управлінням проблемними і суперечливими процесами. Тому ризик-менеджмент становить обов'язковий вид діяльності підприємств, який певною мірою поширюється і на сферу фінансів.

Порядок організації ризик-менеджменту на підприємстві визначено міжнародними стандартами, зокрема ISO 31000-2000 «Ризик-менеджмент. Принципи та рекомендації» [7], а також вітчизняними нормативними актами, та внутрішніми нормативними документами підприємства. Серед них необхідно звернути увагу на звіт про управління та антикорупційні програми. На окремих підприємствах розробляються спеціальні програми з ризик-менеджменту. *Аналіз аудитором виконання таких програм дає змогу оцінити стан внутрішнього контролю на підприємстві.* Порядок ідентифікації та оцінювання *бізнес-ризиків* в діяльності господарюючих суб'єктів визначено у МСА 315. В цьому стандарті зазначено, що *бізнес-ризик* за своїм змістом є ширшим, ніж *ризик суттєвого викривлення фінансової звітності*, хоча й включає останній.

Наведений підхід орієнтує аудитора на необхідність оцінювання *бізнес-ризиків* з позиції професійного скептицизму. Він полягає в тому, що аудитор у своєму професійному судженні стосовно *бізнес-ризиків* повинен досліджувати наявність в них можливостей викривлення фінансової звітності незалежно від позитивної оцінки управлінського персоналу [4]. А саму поведінку управлінського персоналу стосовно *бізнес-ризиків* оцінювати на основі «трикутника шахрайства», який наведено в МСА 240. Так, визначають, якою мірою *бізнес-ризик* чинять тиск і створюють мотиви шахрайства, чи є в оточуючому середовищі можливості для шахрайства, яке ставлення та логічне виправдання недоліків в господарській діяльності з боку управлінського персоналу.

Орієнтир аудитора і зосередження його уваги на *бізнес-ризиках* суб'єкта господарювання обумовлює необхідність врахування власних *ризиків* стосовно ідентифікації та оцінювання викривлень фінансової звітності.

Зміст аудиторського ризику розглядається в п. 13 МСА 200. У параграфі зазначено, що *аудиторський ризик* – це ризик того, що аудитор висловить невідповідну думку в разі, якщо фінансова звітність суттєво викривлена. За своїм змістом аудиторський ризик є функцією ризику суттєвого викривлення та ризику невиявлення.

Ризик суттєвого викривлення – це ризик того, що фінансова звітність, яка не перевірялась аудитором у процесі аудиту, містить суттєві викривлення. Він складається з двох компонентів на рівні тверджень:

- властивий (невід'ємний) ризик – вразливість твердження стосовно класу операцій, залишку рахунку або розкриття інформації або в сукупності з іншими викривленнями перед тим, як брати до уваги будь-які відповідні заходи контролю;

- ризик контролю – ризик того, що викривлення, яке може трапитися у твердженні стосовно класу операцій окремо або в сукупності з іншими викривленнями, не буде своєчасно попереджено або виявлено та виправлено системою внутрішнього контролю суб'єкта господарювання.

Ризик невиявлення – це ризик того, що процедури, виконані аудитором для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня, не дадуть змоги виявити наявного викривлення; це результат властивих обмежень аудиту. Згідно з п. А55 МСА 200 потенційний

вплив властивих обмежень є особливо значущим у разі викривлення внаслідок шахрайства.

Відповідно до МСА 320 [8] «Суттєвість під час планування та проведення аудиту» у процесі проведення аудиторської перевірки *аудитор повинен оцінювати суттєвість у взаємозв'язку з аудиторським ризиком.* Інформація є суттєвою, якщо її пропущення або неправильне відображення *можуть вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів.*

Згідно з МСА 320 визначаються такі рівні суттєвості:

- на рівні фінансової звітності;
- суттєвість для виконання аудиторських процедур (суттєвість виконання).

Суттєвість на рівні фінансової звітності на практиці визначається, зазвичай у відсотках до базового показника. Для статей балансу базовим показником прийнято вважати суму активів, для статей звіту про фінансові результати – суму чистого доходу або чистого прибутку.

Визначення суттєвості ґрунтується на судженні аудитора. Водночас можливо керуватися Листом Міністерства фінансів України від 29.07.2003 р. № 04230-04108 «Щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності» [9].

Приклад визначення суттєвості на рівні фінансової звітності надано у табл. 1.

Таблиця 1 – Приклад визначення суттєвості на рівні фінансової звітності

Можливі значення базового показника, тис. грн	Рівень (межа, границя) суттєвості, %
0 – 100	7
100-500	6
500-5 000	5
5 000-10 000	4
10 000-50 000	3
50 000-100 000	2
> 100 000	1

Суттєвість для виконання аудиторських процедур (суттєвість виконання) визначається також за судженням аудитора. Вимоги до суттєвості виконання, що встановлено МСА, є такі:

- суттєвість виконання має бути меншою за суттєвість на рівні фінансової звітності;

- суттєвість виконання повинна бути такою, щоб знизити до прийнятно низького рівня ймовірність того, що сукупність не виправлених та не виявлених викривлень перевищать розмір суттєвості для фінансової звітності загалом (п. 9 МСА 320).

Суттєвість виконання є багаторівневою і встановлюється відносно конкретних залишків рахунків, класів операцій, розкриття інформації, доповнюється протягом усього планування і проведення аудиту.

На першому рівні визначаються ті статті балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів та пов'язані розкриття інформації, які відбираються аудитором для виконання аудиторських процедур. На такому рівні можливо визначити суттєвість виконання у розмірі 2-3 % від базового показника або половина

суттєвості фінансової звітності (як приклад). Водночас необхідно керуватися таким правилом: чим вище ризик, тим менший поріг суттєвості виконання.

$$AP = BP \times PK \times PH, \quad (1)$$

де AP – аудиторський ризик; BP – властивий ризик; PK – ризик контролю; PH – ризик невиявлення.

$$PCB = BP \times PK. \quad (2)$$

де PCB – ризик суттєвого викривлення.

Чим більший аудиторський ризик, тим менше має бути ризик невиявлення. Зменшення ризику невиявлення, зі свого боку, відбувається за рахунок зменшення порогу суттєвості виконання.

Отже, *аудиторський ризик обернено пропорційний порогу суттєвості*.

Після визначення суттєвих елементів фінансової інформації на першому рівні потрібно зробити їхню розшифровку в синтетичному та аналітичному обліку, а також виокремити в їхніх межах суттєві залишки на рахунках, класи операцій, які й стануть базою для перевірки. Наприклад, чистий дохід водоканалу розбивається на групи: дохід від водопостачання населення, юридичних осіб, дохід від надання послуг з повірки лічильників. Суттєвими елементами визначено дохід від водопостачання населення та юридичних осіб.

Відбір аудитором суттєвих залишків на рахунках, класів операцій та розкриттів не може зводитися виключно до їх питомої ваги. Елементи фінансової звітності можуть визначатися суттєвими виходячи з такого:

- мають значну питому вагу;
- рахунки або операції, що мають високий рівень ризику: підтвердження відповідних активів крадіжкам, рахунки, операції на яких традиційно потребують суттєвих виправлень або інші обставини;
- інформація про них є важливою для прийняття економічних рішень користувачів фінансової звітності.

Наприклад, доходи від оренди комунального підприємства можуть мати незначну питому вагу, проте є важливими для основного користувача фінансової звітності – місцевої ради, до бюджету якої сплачується відсоток за оренду.

Після визначення суттєвих елементів фінансової звітності необхідно визначити їхню питому вагу у фінансовій звітності. Аудиторській фірмі доречно встановити загальний орієнтир, що питома вага відібраних для перевірки залишків на рахунках, класів операцій має бути не менше певного відсотка від базового показника. Наприклад, сума відібраного в межах собі вартості має бути не менше ніж 50 % від статті «собі вартість» та не менше 70 % від суми всіх витрат.

Визначення суттєвості розкриття інформації вимагає окремого підходу. Для цього можуть застосовуватися контрольні переліки для розкриття інформації відповідно до Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (ПСБО) [10] або Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) [11]. Суттєвість розкриттів інформації визначається за судженням аудитора, якщо розкриття інформації може вплинути на економічні рішення користувачів фінансової звітності. У цьому разі враховуються:

- характер інформації;

- основні користувачі фінансової звітності;
- характер суб'єкта.

Наприклад, якщо клієнт – комунальне підприємство, інформація про засновника та бенефіціарного власника не є суттєвою, оскільки міститься у відкритому доступі.

Відповідно до п. А2 МСА 320, під час розгляду того, чи можуть викривлення в якісних розкриттях бути суттєвими, аудитор може ідентифікувати такі релевантні чинники, як:

- обставини суб'єкта господарювання протягом періоду (наприклад, суб'єкт господарювання міг протягом періоду пройти через важливе злиття компаній);
- застосовна концептуальна основа фінансового звітування, включаючи зміни в ній (наприклад, новий стандарт фінансового звітування може вимагати нових якісних розкриттів, які будуть важливими для суб'єкта господарювання);
- якісні розкриття, що є важливими для користувачів фінансової звітності внаслідок характеру суб'єкта господарювання (наприклад, розкриття стосовно ризику ліквідності можуть бути важливими для користувачів фінансової звітності фінансової організації).

Визначення суттєвих залишків на рахунках, класів операцій і розкриттів, а також аудиторського ризику стосовно кожного з них, є базою для підходу до планування подальших аудиторських процедур.

Для планування аудиторських процедур застосовуємо формулу (1), яка визначає, що чим більше ризик суттєвого викривлення, тим менше має бути ризик не виявлення – тобто чим більше ризик викривлення, тим «жорсткіші» повинні бути аудиторські процедури.

Зі свого боку, ризик суттєвого викривлення складається з властивого ризику та ризику контролю. Тому є доречним для кожного зі суттєвих залишків на рахунках, класів операцій і розкриттів, балансу присвоювати ступінь ризику суттєвого викривлення – властивого ризику та ризику контролю. Якщо ризик викривлення статті або класу операцій низький, а також низький ризик контролю, можливо обрати підхід з тестами контролю та аналітичними процедурами, або ж детальними тестом невеликої вибірки. Якщо ризик суттєвого викривлення високий, доцільним буде застосування суцільної вибірки у детальному тесті, а також додаткове проведення аналітичних процедур за судженням аудитора.

Виявлені в результаті РОП викривлення фінансової звітності підлягають аналізу на основі знання правової кваліфікації шахрайства у чинному законодавстві та його кримінологічні характеристики і способи вчинення.

4. Правова кваліфікація шахрайства у чинному законодавстві

Коротке юридичне визначення шахрайства містить п. 11 МСА 240. Зазначається, що *шахрайство* – це навмисна дія управлінського персоналу із застосуванням омани для отримання незаконної вигоди. Наведене юридичне визначення шахрайства містить основні кваліфікуючі ознаки моделі неправомірної поведінки управлінського персоналу. Вони дають змогу визначити, які саме викривлення фінансової звітності належить відносити до категорії шахрайства та відрізнити неправомірну поведінку від правомірної.

Більш детально кваліфікуючі ознаки шахрайства

розглядаються у кримінальному законодавстві. Вони становлять основу кримінологічної характеристики шахрайства.

5. Кримінологічна характеристика шахрайства

Основні ознаки кримінологічної характеристики шахрайства наведено в п. 11 МСА 240. Вона включає оцінювання поведінки управлінського персоналу з позиції мотиву або тиску вчинити шахрайство, можливостей його скоїти, а також ставлення чи логічне виправдання неправомірних вчинків. За її допомогою можливо з'ясувати взаємозв'язок бізнес-ризиків з чинниками ризику шахрайства, якщо *розглядати суб'єкт господарювання не формально в якості юридичної особи, а в аспекті конкретних суб'єктів з числа управлінського персоналу з позиції їх відношення до своїх службових обов'язків та фінансової звітності*. Тим самим можливо отримати відповідь на питання:

– якою мірою бізнес-ризиків спроможні чинити тиск на управлінський персонал і бути мотивами шахрайства?

– чи є в оточуючому середовищі можливості для скоєння шахрайства?

– яке ставлення та логічне виправдання недоліків в господарській діяльності з боку управлінського персоналу?

Належне дотримання принципу професійного скептицизму [4] орієнтує аудитора на необхідність оцінювання поведінки управлінського персоналу з позиції кримінологічної характеристики шахрайства на всіх етапах проведення аудиту. Згідно з МСА 300 [1, 12] аудитор повинен ідентифікувати й оцінити значні чинники, що передують завданню. Зокрема, попередньо виявити ділянки з високим ризиком суттєвого викривлення та з'ясувати вплив оціненого ризику суттєвого викривлення фінансової звітності загалом на керівництво, нагляд і перевірку.

Більш змістовну характеристику ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності можливо отримати шляхом з'ясування механізму детермінації неправомірної поведінки управлінського персоналу.

6. Механізм детермінації неправомірної поведінки

Знання механізму детермінації неправомірної поведінки також являє собою важливу передумову оцінювання аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства. Взагалі детермінація означає процес причинного обумовлення, що пояснює, як виникло певне явище та ступінь його стійкості.

У кримінології стосовно детермінації неправомірної поведінки вживають терміни «причини та умови» або «обставини». У МСА механізм детермінації шахрайства розглядається в аспекті чинників ризику шахрайства. Зокрема, в п. 11 МСА 240 до чинників ризику шахрайства зараховують події чи умови, які свідчать про мотив або тиск стосовно скоєння шахрайства, або надають можливість скоїти шахрайство. Сам механізм детермінації шахрайства в Додатку 1 МСА 240 пропонують аналізувати на основі «трикутника шахрайства», який включає мотив або тиск скоїти шахрайство, можливості його вчинення, ставлення і логічне виправдання неправомірного вчинку.

Підходи до дослідження механізму детермінації неправомірної поведінки у кримінології і МСА збігаються. До того ж т.зв. «трикутник шахрайства», що наведено в МСА 240, свого часу розроблено американ-

ським кримінологом Д. Крессі.

Вітчизняні і зарубіжні кримінологи сходяться на тому, що механізм детермінації неправомірної поведінки належить вивчати як результат взаємодії особистості з оточуючим середовищем. Саме в такому аспекті розглядається кримінологічна характеристика шахрайства у п. А1 МСА 240. Зазначено, що джерело мотиву або тиску шахрайства знаходиться поза межами чи в межах оточуючого середовища суб'єкта господарювання. Звертається увага, що сам суб'єкт господарювання може за своїми антисоціальними установками бути схильним до шахрайства. Наприклад, досягати нереального показника доходів під тиском настання негативних наслідків отримання догани чи позбавлення премії. Водночас цілеспрямоване привласнення активів можуть здійснювати особи, що мають стійкі кримінальні наміри.

Стосовно усвідомленої можливості вчинити шахрайства в п. А1 МСА 240 зазначено, що вона може бути, якщо особа вважає, що можна нехтувати внутрішнім контролем, коли ця особа користується довірою або знає конкретні недоліки внутрішнього контролю. Зі свого боку, ставлення і логічне виправдання шахрайства пропонується оцінювати з позиції етичної системи цінностей управлінського персоналу, які дають їм змогу свідомо та навмисно вчиняти нечесні дії. Водночас наголошується, що чесні особи можуть вчинити шахрайство в середовищі достатнього тиску на них.

Більш детально механізм детермінації шахрайства розглянуто в п. А2 МСА 240. У ньому зазначено:

«Шахрайство у фінансовому звітуванні передбачає навмисне викривлення, включаючи пропуск сум або розкриття інформації у фінансовій звітності, з метою введення в оману користувачів фінансової звітності. Це може бути пов'язано зі спробами управлінського персоналу управляти доходами, щоб ввести користувачів фінансової звітності в оману, впливаючи на їхнє розуміння результатів діяльності та прибутковості суб'єкта господарювання. Таке управління доходами може походити з незначних дій або неналежного коригування припущень чи змін у судженнях управлінського персоналу. Тиск і мотиви можуть призвести до того, що ці дії поширюються настільки, що призводять до шахрайства у фінансовому звітуванні. Така ситуація може виникати, якщо через тиск з метою досягнення очікуваного обсягу збуту або бажання збільшити до максимуму компенсація, яка ґрунтується на результатах діяльності, управлінський персонал навмисно займає такі позиції, які призводять до шахрайства у фінансовому звітуванні шляхом суттєвого викривлення фінансової звітності. У деяких суб'єктів господарювання управлінський персонал може мати мотиви змінювати доходи на суттєву суму, щоб мінімізувати податки, або завищувати прибутки, щоб забезпечити банківське фінансування». Крім того, шахрайство може проявлятися у збільшенні або зменшенні доходів з мотивів збільшення суми дивідендів або їх неуплати.

З наведеного прикладу вбачається, що формування механізму детермінації шахрайства подібно таким корисливим правопорушенням відбувається у результаті відповідного процесу взаємодії управлінського персоналу з оточуючим середовищем. За будь-яких обставин домінуючу роль у цьому процесі відіграє оточуюче середовище, яке формує свідомість і мотиви вчинків. Саме середовище впливає на суб'єкта неоднозначно. В ньому одночасно знаходяться криміногенні й антикриміногенні фактори.

До криміногенних факторів належать чинники ри-

зику шахрайства у вигляді причин і умов, а також фонових явищ, спроможних чинити тиск на управлінський персонал і тим самим формувати певні мотиви. Серед фонових явищ необхідно виділити значне поширення тіньової економіки і корупції. В низці випадків вони стають причинами і умовами скоєння шахрайства. Корупціонери з числа посадовців високого рівня спеціально створюють можливості для шахрайства і втягують в нього значне число учасників.

До антикриміногенних факторів можливо зараховувати наявну систему покарань за шахрайство та його профілактику у вигляді внутрішнього і зовнішнього контролю. Сприйняття криміногенних факторів управлінським персоналом має суто індивідуальний характер і багато в чому залежить від свідомості та ціннісних орієнтацій.

Необхідно також звернути увагу на моральний і психологічний клімат в найближчому оточенні управлінського персоналу. Залежно від його змісту він може мати криміногенну або антикриміногенну спрямованість.

Вплив криміногенних і антикриміногенних факторів на особистість має суперечливий характер. З одного боку, на суб'єкта діють фактори, які схиляють його вчинити шахрайство, а з іншого – мають місце обставини, які стримують особистість від неправомірних вчинків. Натомість за наявності стійких шахрайських намірів, антикриміногенні фактори змушують управлінський персонал діяти більш обережно і всіляко маскувати викривлення фінансової звітності. Тому механізм детермінації шахрайства характеризується не абсолютною неминучістю і лінійною залежністю, а й ймовірним суперечливим змістом, який підлягає належному оцінюванню з боку аудитора.

У кожному конкретному факті шахрайства належить вбачати загальне, особливе і одичне. У цьому разі враховувати наявність загальних закономірностей шахрайства, які полягають у застосуванні управлінським персоналом омани для отримання неправомірної вигоди. Наведені загальні закономірності мають певні особливості їх прояву у конкретній галузі, а також в окремо взятому факті шахрайства.

Умовно процес формування механізму детермінації шахрайства можливо розділити на такі етапи:

- становлення психологічної і моральної готовності вчинити шахрайство;
- актуалізація неправомірних намірів та прийняття вольового рішення;
- практична реалізація неправомірних посягань.

Зазвичай аудитор має справу з практичною реалізацією неправомірних посягань управлінського персоналу у формі викривлень фінансової звітності. Їх ідентифікація та оцінювання відбувається ретроспективно на основі РОП до розуміння вчинків конкретних суб'єктів господарювання та їх середовищ. Саме шляхом аналізу вчинків суб'єктів господарювання аудитор має можливість пізнавати соціально-психологічні якості їх особистості, що знаходять своє відображення в ставленні кожного з них до результатів господарської діяльності. За уважного розгляду такої діяльності достатньо вбачається сутність того чи іншого суб'єкта з числа управлінського персоналу, їх інтереси, ціннісні орієнтації та мотиви.

В результаті наведеного підходу, керуючись прин-

ципом професійного скептицизму, аудитор спроможний моделювати поведінку управлінського персоналу стосовно можливих викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства. Тим самим планувати аудит і встановлювати напрями збору аудиторських доказів. У визначенні напрямів збору аудиторських доказів доцільно враховувати закономірності відображення шахрайства у фінансовій звітності та інших документах.

7. Закономірності відображення шахрайства у фінансовій звітності та інших документах

Як зазначено в п. 31 МСА 240, можливість управлінського персоналу для вчинення шахрайства унікальна через його спроможність маніпулювати бухгалтерськими записами та складати навмисно викривлену фінансову звітність, нехтуючи законами контролю.

Згідно з п. 6 МСА 240 причина полягає в тому, що шахрайство може бути пов'язане зі складними та ретельно організованими схемами розробленими для його приховування такими як підробка, навмисний пропуск запису операцій або навмисне неправильне тлумачення для аудитора.

Незалежно від приховування та маскування неправомірні вчинки управлінського персоналу підпорядковуються загальному принципу відображення. Він неминуче приводить до того, що факти шахрайства знаходять ті чи інші відображення в оточуючому середовищі, як в документах так і свідомості конкретних осіб. Переважно їх відображення у фінансовій звітності та інших документах має скритий латентний характер без наявності очевидних і достатньо інформативних зовнішніх ознак. Найменше відображаються у фінансовій звітності та інших документах суб'єктивні ознаки шахрайства у вигляді навмисних дій з отримання незаконної вигоди.

Зазвичай виявлені ознаки викривлень фінансової звітності управлінський персонал намагається пояснювати правомірними діями або помилкою. Оскільки факти шахрайства знаходять своє відображення у свідомості управлінського персоналу та інших причетних до нього осіб, аналіз змісту їх пояснення заслуговує на увагу аудитора. З таких пояснень буде вбачатися ставлення та логічне виправдання викривлень фінансової звітності, а також нехтування заходами контролю.

За будь-яких обставин професійне судження аудитора стосовно викривлення фінансової звітності повинно ґрунтуватися на аналізі та об'єктивних ознаках, в який саме спосіб вони вчинені. Отримання такої інформації дасть змогу з'ясувати мету вчинків управлінського персоналу та інші ознаки їх суб'єктивних намірів.

Незалежно від латентного характеру відображення шахрайства в бухгалтерських документах МСА вимагають від аудитора розробити та виконати повний комплекс аудиторських процедур, керуючись професійним скептицизмом. Основні з них наведено у п. 32 МСА 240.

8. Способи шахрайства

Спосіб вчинення шахрайства становить головну якісну характеристику неправомірної поведінки управлінського персоналу. Така поведінка складається з певної системи вчинків, спрямованих на підготовку, виконання і приховування шахрайства. У конкретних вчинках управлінського персоналу проявляються їх особисті

характеристики і персональне ставлення до оточуючого середовища, зокрема внутрішнього та зовнішнього контролю.

Типові способи шахрайства наведено в п.п. 2, 3 та А4 МСА 240. Аудитор також може мати додаткові знання способів шахрайства з власного досвіду та досвіду інших аудиторів.

Застосовуючи метод аналогії та стереотипів, доцільно моделювати поведінку управлінського персоналу, і тим самим висувати версії з вразливості фінансової звітності стосовно конкретних способів шахрайства та напрямів збору аудиторських доказів.

Згідно з п. 16 МСА 315 і п. 15 МСА 240 зазначено, що в обговоренні членами команди із завдання особливу увагу необхідно приділити тому, за яких обставин та на якому етапі фінансова звітність суб'єкта господарювання може бути вразливою стосовно суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, включаючи спосіб вчинення шахрайства.

9. Аудиторські процедури і методи економіко-правового аналізу

Аудиторські процедури – це система дій аудитора з отримання достовірних і прийнятних аудиторських доказів. В чому полягає надійність і прийнятність аудиторських доказів, визначено в МСА 500 [1, 13].

Згідно з п. А2 МСА 500 аудиторські процедури, спрямовані на отримання аудиторських доказів, можуть включати крім запитів ще й інспектування, спостереження, підтвердження, повторне обчислення, повторне виконання та аналітичні методи, які часто комбінуються між собою.

МСА 350 та МСА 330 [1] передбачають отримання аудиторських доказів в результаті виконання процедур оцінювання ризиків та подальших аудиторських процедур, які включають:

- тести заходів контролю;
- процедури у суті включно з тестами деталей та аналітичними процедурами у суті.

Вищенаведені аналітичні процедури можуть застосовуватися як процедури оцінювання ризиків, тести заходів контролю або процедури у суті залежні від контексту їхнього спрямування (п. 11 МСА 500).

Як зазначено у п. А7 МСА 500, аудиторські процедури може бути спрямовано на тестування бухгалтерських записів, наприклад за допомогою аналізу та перевірки, повторного виконання процедур, що застосовано у складанні й поданні фінансової звітності, а також звірки пов'язаних типів та застосування однієї й тієї самої інформації.

Сам процес тестування полягає в тому, що аудитор формує певне питання для оцінювання об'єкта дослідження й у процесі отримує ті чи інші відповіді шляхом виконання аудиторських процедур.

Варіанти тестів можуть бути різноманітними. Більш детально з цією проблематикою можливо ознайомитися у зарубіжних публікаціях (К. Робертсон, Р. Додж) [14] та публікаціях вітчизняних авторів.

Важливе значення для розроблення методів тестування має вибір елементів. Вимоги до вибору елементів для тестування наведено в п.п. А52-А54 МСА 500.

Важливе значення для оцінювання змісту викривлень фінансової звітності мають аналітичні процедури,

їх може бути застосовано для оцінювання ризиків в порядку, визначеному в МСА 315, а також у відповідь на оцінені ризики згідно з МСА 330 [1, 15].

Аналітичні процедури у суті можуть виконуватися окремо, так і разом з детальними тестами відповідно до вимог МСА 330. Порядок виконання аналітичних процедур визначено в МСА 520 [1, 16]. Їх спрямовано на оцінювання фінансової інформації. Такі оцінювання здійснюють шляхом аналізу взаємозв'язків між фінансовими і нефінансовими даними, які охоплюють необхідні вивчення ідентифікованих відхилень або взаємозв'язків, котрі не узгоджуються з іншою доречною інформацією чи значно відрізняються від очікуваних величин. Основу аналітичних процедур становить порівняння. Приклад таких порівнянь наведено в п.п. А1-А10 МСА 520.

Як зазначено в п. А3 МСА 520, для виконання аналітичних процедур можуть застосовуватися різні методи. Ці методи варіюються від виконання простих порівнянь до здійснення комплексного аналізу із застосуванням сучасних статистичних методів. У цьому відношенні варто звернути увагу на *методи економіко-правового аналізу*.

Економіко-правовий аналіз ґрунтується на загальних методах дослідження господарської діяльності стосовно її побудови, фінансової стійкості, ліквідності тощо. Водночас економіко-правовий аналіз, на відміну від звичайного економічного аналізу, ставить за мету вивчення особливого виду відхилень і не-гативних явищ у сфері господарської діяльності, серед яких провідне місце посідає *викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства*. Для виявлення ідентифікації та оцінювання таких негативних явищ економічні методики доповнюються юридичними, внаслідок чого відповідний вид аналізу набуває комплексного економіко-правового змісту.

Економіко-правовий аналіз хоча й ґрунтується на загальній методиці його здійснення, проте має свою специфіку. На відміну від економічного аналізу, *його основне завдання полягає у виявленні правопорушень, у цьому разі – шахрайства*. Зазначені правопорушення становлять специфічний об'єкт пізнання, який потребує особливих прийомів дослідження. Саме закономірності таких негативних явищ і визначають можливості застосування економіко-правового аналізу для їх виявлення.

Зокрема, шахрайські дії управлінського персоналу суттєво відрізняються від звичайної господарської діяльності. Приховування таких деструктивних явищ винними особами призводить до того, що неправомірна сутність їхніх вчинків відображається в економічних показниках не в повному обсязі, а в перекрученій та замаскованій формі.

Під час проведення економіко-правового аналізу з метою виявлення шахрайства у сфері господарської діяльності юридичні оцінки економічних процесів та показників фінансової звітності задаються від початку і виконують провідну роль протягом усього дослідження. Відправним пунктом юридичних оцінок є певні правові норми і кримінологічна характеристика шахрайства. Юридичні ознаки шахрайства і його кримінологічна характеристика становлять відповідну модель неправомірної поведінки, наявність якої належить виявити аудиторі шляхом аналітичного дослідження господарської діяльності.

Основним прийомом економіко-правового аналізу є порівняння. На його застосуванні ґрунтуються всі методи виявлення викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Провідне місце серед таких методів належить методам стереотипів, сполучених порівнянь, спеціальних розрахункових показників та методам коригуючих показників.

Передумовою застосування цих методів економіко-правового аналізу є той факт, що всі економічні процеси та їхні показники, а також бухгалтерські операції й документи, що їх відображають, мають взаємозв'язок і взаємообумовленість, зокрема взаємозв'язок з оточуючим їй середовищем та нефінансовою інформацією. За належної організації господарської діяльності економічні показники і бухгалтерські документи перебувають у звичайному стані і за своїм змістом відповідають загальноприйнятим вимогам.

Метод стереотипів орієнтовано на виявлення типових змін у фінансовій звітності та господарській діяльності, зумовлених конкретними способами шахрайства. Стереотипна поведінка характеризує конкретний спосіб шахрайства і має у своїй основі аналітичний зв'язок між змінами відповідних показників, які були вразливими для відомого аудитору способу шахрайства. В результаті його знання можливо моделювати поведінку управлінського персоналу на об'єкті дослідження. Тим самим визначити вразливі аспекти фінансової звітності і напрями збору аудиторських доказів.

Метод сполучених порівнянь. Конструювання блоків сполучених пар економічних показників шляхом розрахунку динамічних рядів їх приросту за кілька звітних періодів і побудови відповідних графіків взаємопов'язаних змін динамічних рядів, або пошуку можливих сполучених показників, динаміки яких не буде за нормальних умов.

У широкому випадку як сполучені обираються пари показників, що мають взаємозалежні динаміки. Наприклад, обсяг витрат електроенергії комунального підприємства «Водоканал» на подачу води від свердловин до споживачів має розбіжності у порівнянні кварталів і за три останні роки. У другому варіанті витрати пального в окремих періодах мають завищені показники, особливо після отримання талонів з АЗС.

Метод спеціальних розрахункових показників покликано виявити певні зміни економічних показників у звичайних умовах господарської діяльності.

Спеціальні розрахункові показники визначають аналітичним шляхом, що спрямовано на виключення або зменшення впливу правопорушення на оціночний критерій господарської діяльності.

Водночас припускається, що отриманий у такий спосіб показник має характеризувати нормальну діяльність, а порівняння з ним іншого показника, зміненого правопорушенням, дає змогу встановити таку зміну.

Наприклад, розрахований у КП «Автодор» показник витрат асфальтобетонної суміші не відповідає загальному обсягу виконаних робіт.

На прикладі застосовуються два види спеціальних розрахункових показників:

- 1) показники збитків;
- 2) показники вигаданої або прихованої від обліку господарської діяльності.

Показниками збитків можуть бути наднормативні витрати електроенергії, води тощо.

Вигадана господарська діяльність полягає у списанні матеріалів і виплати коштів за роботи, які не виконувалися. Наприклад, ремонтні роботи, придбання програмного та канцелярського забезпечення.

Метод коригуючих показників застосовують для порівняння наявних у звітності або спеціально знайдених економічних показників з чинниками навколишнього середовища. В цьому методі також виділяють показники збитків і вигаданої або прихованої господарської діяльності.

Перший підхід переважно ґрунтується на характеристиці наявних зв'язків, що утворилися між результатами господарської діяльності підприємства і навколишнього середовища. Пошук нових зв'язків можливий стосовно економічних показників, які найменше фальсифікуються управлінським персоналом через те, що такі показники зовнішнього середовища перебувають за межами їх впливу.

Передумовою такого підходу є загальний принцип відображення, який обов'язково призводить до того, що будь-яке правопорушення у вигляді суттєвого викривлення фінансової звітності навіть за умови латентності під час взаємодії із зовнішнім середовищем залишає сліди відображення не тільки в господарській діяльності, а й супутніх процесах. Тому є досить актуальною вимога МСА 315 стосовно ідентифікації та оцінювання ризиків суттєвого викривлення не тільки на основі аналізу безпосередньої діяльності суб'єкта господарювання, а також в результаті вивчення його середовища. Зовнішнє середовище суб'єкта господарювання може вивчатися як шляхом звірки розрахунків, так і аналізом незвичайних і неочікуваних взаємозв'язків.

Другий підхід ґрунтується на виявленні наявних взаємозв'язків підприємства з середовищем. Його метою є виявлення вигаданої або прихованої господарської діяльності. У вивченні прихованої господарської діяльності передусім розслідуються економічні зв'язки на вході. Натомість аналіз прихованої діяльності, яка неповністю відображається в обліку, здебільшого орієнтовано на дослідження економічних зв'язків підприємства на виході.

Так, підприємство енергетики повинно було отримати належні консультаційні послуги маркетингових досліджень, ведення бухгалтерського обліку і аудиту. Насправді послуги не надано, про що свідчать факти про відсутність їхнього використання та отримання у повному обсязі.

У другому варіанті державне підприємство погасило витрати на придбання бензину і дизельного пального в обсягах, що явно перевищує його потреби.

* * *

Аудитор, спираючись на такі знання, може висловлювати гіпотетичне судження на основі професійного скептицизму з наявності шахрайства у вигляді версій. Вони підлягають перевірці шляхом отримання відповідних доказів, які їх підтверджують або спростовують.

У разі встановлення доказів, які свідчать про введення в оману користувачів фінансової звітності і незаконне збагачення, аудитор має певні підстави для висновку про наявність ознак шахрайства. Логічне вип-

равдання управлінським персоналом викривлень фінансової звітності помилкою, належить оцінювати з позиції, наскільки такі дії мали навмисний характер і корисливі мотиви.

Стосовно ідентифікованих фактів шахрайства аудитор не уповноважений надавати офіційний правовий висновок. Він зобов'язаний повідомити про виявлені викривлення фінансової звітності, обумовлені шахрайством, найвище керівництво та правоохоронні органи.

ПОРЯДОК ДІЙ АУДИТОРА

Порядок дій аудитора розділено на етапи умовно, оскільки виконання аудиторських процедур взаємопов'язано і може здійснюватися на різних етапах.

I ЕТАП. Прийняття клієнта: попереднє вивчення та оцінювання ризиків

1. Вивчення загальної інформації про клієнта: організаційно-правова форма, основні напрями діяльності, структура власності, штатна численність, розподіл обов'язків, партнерів та пов'язаних сторін, основні правові положення і регламенти, попередні перевірки, заборгованість, судові позови, фінансовий стан, до якої категорії відноситься підприємство: мале, середнє, велике; суб'єкт суспільного інтересу тощо.

Більш детально напрями вивчення клієнта з наведених питань з виявлення бізнес-ризиків в його діяльності та можливих викривлень фінансової звітності наведено в п.п. А61-А73 МСА 315.

Згідно з п. 12 МСА 315 до бізнес-ризиків пропонуються зараховувати ризики, що є наслідком значних умов, подій, обставин діяльності або бездіяльності, які можуть негативно впливати на здатність суб'єкта господарювання досягти своїх цілей та реалізувати стратегію, або встановлення невідповідних цілей і стратегії.

Подальше вивчення суб'єкта господарювання та його середовища повинно враховувати наведений вище підхід до ідентифікації та оцінювання бізнес-ризиків, а також виявлення обставин, які свідчать про можливість викривлення фінансової звітності.

2. Детальна характеристика сегментів бізнесу і потреба в спеціальних знаннях для їх аналізу.

3. Вивчення стану бухгалтерського обліку, інформаційних технологій і програмного забезпечення.

II ЕТАП. Планування: загальна стратегія та загальний план аудиту

1. Суттєві зміни в балансі та фінансовій звітності за поточний період порівняно з попереднім/-и.

2. Оцінювання тверджень для класів операцій, залишків рахунків і розкриття інформації.

3. Рівень розкриття та деталізації бухгалтерських операцій, зокрема операцій, розкриття яких містить інформацію не з головної книги, оборотно-сальдової відомості і реєстрів.

4. Виявлення незвичайних та неочікуваних взаємозв'язків, пов'язаних з рахунками доходів і витрат.

5. Можливості застосування інформаційних технологій суб'єкта господарювання для аудиту.

6. Значні події в галузі та економіці, їх вплив на суб'єкта господарювання.

7. Підготовка запитів управлінському персоналу, внутрішньому контролю та працівникам про відомі та підозрювані факти шахрайства.

8. Цілеспрямоване і тактовне спілкування з управлінським персоналом для з'ясування їх компетентності, ділової репутації та соціально-психологічної характеристики.

9. Ставлення управлінського персоналу до порядку ведення бухгалтерського обліку і аудиторської перевірки.

10. Узагальнення теоретичних знань, власного досвіду та досвіду інших фахівців стосовно способів викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

11. Побудова загальних версій з можливих викривлень фінансової звітності.

12. Попередній аналіз публічної фінансової звітності та облікової політики на основі висунутих версій.

13. Визначення суттєвості та аудиторського ризику, зокрема ризиків суттєвого викривлення в класах операцій, залишках рахунків та розкриттях, їх кількісних показників та якісного значення стосовно впливу на економічні рішення користувачів фінансової звітності.

14. Розроблення загальної стратегії аудиту, необхідних ресурсів для виконання завдання та конкретних напрямів перевірки сформованих версій.

III ЕТАП. Оцінювання ризиків (етап умовний, оскільки переплітається із загальною стратегією)

1. Узагальнення інформації про бізнес-ризики в діяльності суб'єкта господарювання та визначення основних напрямів їх дослідження.

2. Стан внутрішнього контролю і ризик-менеджменту: ставлення управлінського персоналу до внутрішнього контролю та підтримання його в дієвому стані.

3. З'ясування, яке значення надається найвищим керівництвом внутрішньому контролю, якою мірою його застосовують для забезпечення успішної господарської діяльності.

4. Результати оцінювання бізнес-ризиків та вжиті заходи стосовно них з боку управлінського персоналу.

5. Детальний аналіз типових ризиків шахрайства на предмет їх тотожності виявленим бізнес-ризи́кам.

6. Встановлення в бізнес-ризи́ках потенційної спроможності чинити тиск на управлінський персонал і поставати детермінантами мотивів шахрайства.

7. Виконання процедур оцінювання ризиків стосовно облікової політики та облікових оцінок. Оцінка рівня невизначеності попереднього оцінювання, пов'язаного з обліковою оцінкою. Визначення того, чи призводять, за судженням аудитора, облікові оцінки, які мають високий рівень невизначеності, до значних ризиків.

8. Аналіз видів доходів, комерційних операцій і тверджень стосовно спроможності призвести до ризиків шахрайства.

9. З'ясування, які аспекти фінансової звітності можуть бути найбільш вразливими для типових ризиків шахрайства. Складання переліку чутливих статей та класів операцій до викривлення внаслідок помилок та шахрайства.

10. Визначення, хто саме з управлінського персоналу за своїми функціональними обов'язками має безпосереднє відношення до формування найбільш вразливих показників фінансової звітності.

11. Аналіз незвичних та неочікуваних взаємозв'язків з наявних ризиків шахрайства.

IV ЕТАП. Детальний план аудиту

1. Уточнення висунутих версій та підготовка плану

аудиту для їх перевірки, що містить перелік аудиторських процедур для отримання достатніх та прийнятних доказів.

2. Обговорення окремих заходів планування з управлінським персоналом у спосіб, що дає змогу уникнути загроз їх ефективності.

3. Опрацювання з членами команди основних напрямів проведення аудиту та збору аудиторських доказів. У п. А11 МСА 240 передбачено, що у процесі обговорення з членами команди належить заслухати такі питання:

– обмін думками між членами аудиторської команди із завдання про те, за яких обставин та на якому етапі, на їх думку, фінансова звітність суб'єкта господарювання (включаючи окремі звіти та розкриття) може бути вразливою стосовно суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, в який спосіб управлінський персонал міг здійснити й приховати шахрайство під час фінансового звітування та як можна незаконно привласнити активи суб'єкта господарювання;

– розгляд обставин, які можуть свідчити про управління доходами, або практики, яких може дотримуватися управлінський персонал, щоб управляти доходами, що можуть призводити до шахрайства під час фінансового звітування;

– розгляд ризику того, що управлінський персонал може спробувати подати розкриття у спосіб, який ускладнить правильне розуміння розкритого питання (наприклад, через включення значної кількості несуттєвої інформації або через застосування нечітких чи багатослівних формулювань);

– розгляд участі управлінського персоналу в нагляді за працівниками, які мають доступ до грошових коштів або інших активів, доступних для незаконного привласнення;

– розгляд будь-яких незвичайних або непояснених змін у поведінці або способі життя управлінського персоналу чи працівників, які привернули увагу команди із завдання;

– особливе значення підтримання належної спрямованості думок протягом усього аудиту з можливості суттєвого викривлення внаслідок шахрайства;

– розгляд типів обставин, які, якщо виявлені, можуть свідчити про можливість шахрайства;

– розгляд того, як елемент непередбачуваності можна застосувати у характері, часі та обсязі аудиторських процедур, які необхідно виконати;

– розгляд аудиторських процедур, які можуть бути обрані у відповідь на вразливість фінансової звітності суб'єкта господарювання до суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, та того, чи є певні типи аудиторських процедур більш ефективними, ніж інші;

– розгляд будь-яких тверджень про шахрайство, які привернули увагу аудитора;

– розгляд ризику нехтування контролем управлінським персоналом.

V ЕТАП. Виконання аудиторських процедур. Аналіз виявлених викривлень

1. Аналітичні та інші процедури перевірки фінансової звітності, оцінки ризиків та висунутих версій.

2. Інспектування та спостереження суттєвих напрямів господарської діяльності.

3. Комплексний аналіз виявлених відхилень від нормальної діяльності та аномальних операцій та наявності в них ризиків шахрайства й можливостей для його вчинення.

4. Характеристика суттєвих викривлень фінансової звітності та їх взаємозв'язок з посадовими обов'язками управлінського персоналу.

5. Дії у відповідь на оцінені ризики шахрайства шляхом проведення тестів деталей, аналітичних процедур по суті і тестів заходів контролю.

6. Акумуляція виявлених викривлень окремо або в сукупності залежно від їх змісту та вчинення внаслідок судження чи прогнозу, зокрема: неточності в зборі чи обробленні інформації, пропуску сум чи розкриття, невірної облікової оцінки, судження стосовно облікових оцінок і політик, неналежної класифікації, узагальнення чи деталізації.

VI ЕТАП. Заключні процедури

1. Повідомлення управлінського персоналу про виявлені викривлення з пропозицією перевірити клас операцій, залишки рахунків або розкриття для встановлення причини викривлення та його дійсної суми, а також внесення відповідного коригування у фінансові звіти.

2. Аналіз впливу невиправлених викривлень та їх наслідків.

3. Вивчення тверджень та отримання пояснень управлінського персоналу стосовно викривлень фінансової звітності з подальшим їх оцінюванням.

4. Оцінювання адекватності отриманим доказам виправдань і пояснень управлінського персоналу стосовно викривлень фінансової звітності.

5. Повідомлення інформації про недоліки внутрішнього контролю найвищому керівництву та оцінювання їх реагування.

6. Систематизація отриманої інформації та висловлення професійного судження стосовно викривлень фінансової звітності.

7. Додаткова перевірка проблемних питань з метою отримання більш переконливих доказів.

8. Підготовка звіту та прийняття рішення з інформування найвищого керівництва і правоохоронних органів.

Приклади загальнодоступних джерел збору та аналізу інформації про клієнта

Джерело, його назва та посилання	Інформація, яка може бути отримана аудитором
Офіційний сайт клієнта (для комунальних підприємств міста Києва) URL: https://kyivaudit.gov.ua/	Загальна інформація про діяльність підприємства, його керівництво та структуру. Перевірка виконання вимог Господарського кодексу до опублікування інформації державних і комунальних підприємств.
Єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань URL: https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch Сервіси youcontrol, opendatabot.	Розмір статутного капіталу, склад засновників, керівні органи, відокремлені підрозділи, відкриті виконавчі провадження, наявність податкового боргу тощо.
Єдиний державний реєстр судових рішень URL: http://www.reyestr.court.gov.ua	Виявлення судових спорів за участі клієнта.
Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення URL: https://corruptinfo.nazk.gov.ua/	Наявність корупційних правопорушень керівного персоналу.
Податкові реєстри URL: https://cabinet.sfs.gov.ua/registers	Система оподаткування Ознака неприбутковості
Пошуково-аналітична система URL: https://www.007.org.ua/search	Інформація про здійснені платежі, розпорядників і одержувачів бюджетних коштів
Ліцензійні реєстри (якщо є ліцензії).	
Єдиний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень URL: https://diia.gov.ua/services/ Сервіс Opendatabot.	Наявність на праві власності нерухомого майна, арештів та інших обтяжень.
Prozorro URL: https://prozorro.gov.ua	Інформація про закупівлі клієнта, в якості замовника та виконавця

Приклад ідентифікації та оцінювання ризиків суттєвого викривлення на підставі аналізу бізнес-моделі підприємства відповідно до МСА 240 та 315

Відповідно до МСА 315 (переглянутого) проаналізовано сутність Підприємства та його середовища, його бізнес-модель та пов'язані бізнес-ризик. Також вивчено внутрішній контроль, стиль керівництва Підприємством.

Підприємство належить до комунальної власності, єдиним власником якого є територіальна громада в особі міської ради.

Встановлено, що основною діяльністю Підприємства є надання послуг з водопостачання та водовідведення населенню, бюджетним особам та іншим юридичним особам міста. Крім того, Підприємство надає супутні послуги – технічне обслуговування, встановлення та повірка лічильників тощо, отримує доходи від здачі в оренду власних приміщень.

На балансі Підприємства перебувають водопровідні та каналізаційні мережі протяжністю ___, що побудовано за часів радянського союзу, а також насоси, КНС та інше обладнання.

Підприємство застосовує програмне забезпечення для ведення бухгалтерського обліку – BAS, а також власне програмне забезпечення для розрахунків з споживачами. Дані про розрахунки зі споживачами передаються до бази BAS раз на місяць загальною сумою.

Підприємство здає фінансову звітність за 2021 р. за МСФЗ. Дата переходу – 01.01.2019 р.

Бухгалтерська служба складається з 10 осіб: головний бухгалтер, 2 заступника, бухгалтер із заробітної плати, за розрахунками з контрагентами тощо.

Нами розглянуто поведінкові аспекти діяльності Підприємства, механізми стимулювання працівників, підтримання корпоративної етики. Стиль керівництва – авторитарний. Запитувана інформація проходить через погодження керівника.

Підприємство щорічно звітує виконавчому комітету про результати фінансово-господарської діяльності у формі фінансової звітності, пояснювальної записки та звіту про виконання фінансового плану. Результати звітування та зауваження до діяльності Підприємства письмово не зафіксовані.

Спеціального органу внутрішнього контролю на Підприємстві немає. Внутрішні перевірки не проводилися. Інвентаризація проведена перед складанням фінансової звітності у повному обсязі.

Нами також вивчено основні показники фінансової звітності Підприємства. Встановлено, що Підприємство є прибутковим, отримує цільове фінансування з місцевого бюджету. Задіяно основні статті фінансової звітності: основні засоби, дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги, грошові кошти, поточна кредиторська заборгованість, статутний капітал, додатковий капітал.

Нами виявлено такі бізнес-ризик Підприємства:

1. Неотримання прибутку у поточному періоді і, як наслідок, неотримання премій керівництву;
2. Перехід на МСФЗ з 01.01.2019 р. та пов'язані ризики стосовно відмінностей обліку за МСФЗ порівняно з ПСБО;

3. Клієнт отримує бюджетне фінансування та фінансово залежить від власника – територіальної громади. Клієнт зацікавлений у власній прибутковості. Оскільки тарифи на послуги є регульованими, прибутковість може досягатися шляхом укріплення витрат, зокрема шляхом застосування неналежних облікових оцінок.

Під час планування аудиту відповідно до п. А11 МСА 240 обговорено низку питань, які потрібно з'ясувати під час перевірки фінансової звітності стосовно її можливого викривлення. Зокрема обговорено питання і способи управління доходами і з'ясування чи можуть вони призводити до шахрайства під час фінансового звітування.

Нами ідентифіковано ризики суттєвого викривлення на рівні фінансової звітності:

1. Завищення фінансового результату за рахунок заниження витрат та/або завищення доходів. Оскільки доходи Підприємства регулюються тарифами, є ризик визнання доходів в іншому звітному періоді/кварталі. Також наявні ризики заниження витрат шляхом заниження амортизації або неповного нарахування резерву сумнівних боргів.

2. Неналежне розкриття інформації відповідно до МСФЗ в частині здатності Підприємства здійснювати свою діяльність на безперервній основі (зважаючи на введення воєнного стану).

3. Неврахування відмінностей між МСФЗ та ПСБО з переходом на МСФЗ.

4. Неналежне відображення зміни облікової політики у звітності (перспективним, а не ретроспективним способом).

Виявлені ризики на рівні окремих залишків на рахунках (табл. 1), класів операцій (табл. 2).

Виконано аудиторські процедури у суті у відповідь на ризики викривлень, та встановлено таке.

1. З аналізу рахунків 10 та 131 вбачається, що первісна вартість основного засобу дорівнює нарахованій амортизації. Отже, основний засіб повністю амортизований. Амортизація всупереч МСФЗ не нараховується, водночас активи продовжують використовуватися. Така обставина свідчить про невірну облікову оцінку Підприємства стосовно строку корисного використання основних засобів, та балансової вартості основних засобів.

Так, відповідно до п. 6 МСБО 16 «Основні засоби» амортизація – це систематичний розподіл суми активу, що амортизується, протягом строку його корисної експлуатації. Відповідно до п. 51 цього МСБО ліквідаційну вартість та строк корисної експлуатації активу необхідно переглядати принаймні на кінець кожного фінансового року та, якщо очікування відрізняються від попередніх оцінок, зміну (зміни) необхідно відображати як зміну в обліковій оцінці відповідно до МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» (табл. 3).

2. Заниження резерву сумнівних боргів. З аналізу рахунків бухгалтерського обліку вбачається, що резерв сумнівних боргів нарахований лише стосовно заборгованості юридичних осіб. Резерв сумнівних боргів стосовно заборгованості фізичних осіб не нараховано (табл. 4).

3. Непроведення дисконтування довгострокової позики всупереч вимогам МСФЗ. Станом на кінець року на балансі у статті «інші довгострокові зобов'язання» обліковується заборгованість за довгостроковою позицією. Всупереч вимогам МСФЗ підприємство не провело

дисконтування цієї заборгованості як фінансового зобов'язання на кінець року, та відображає її без урахування нарахованих відсотків (табл. 5).

4. Непроведена оцінка зменшення корисності активів на кінець року, зокрема застарілих – водопровідних та каналізаційних мереж (табл. 6).

5. Права постійного користування земельною ділянкою відображені у складі основних засобів та за вартістю нормативної грошової оцінки. Тоді як повинні відображатися у складі нематеріальних активів за вартістю експертної оцінки (табл. 7).

6. Підприємство здає в оренду більшу частину приміщень будинку, проте сам будинок не обліковується у складі інвестиційної нерухомості (табл. 8).

7. Підприємством встановлено вартісний поріг для визнання основних засобів – 20 тис., але фактично визнає у складі ОЗ активи на меншу суму (табл. 9).

8. На балансі наявні активи – основні засоби, які тимчасово не використовуються у зв'язку з капітальним ремонтом. Амортизація на ці основні засоби не нараховується, що не відповідає вимогам МСФЗ (табл. 10).

9. Відображення у фінансовій звітності таких активів, як «незавершені капітальні інвестиції», тоді як МСФЗ не виділяють такий окремий об'єкт і вимагають відображати капітальні інвестиції у складі основних засобів та нематеріальних активів (табл. 11).

10. Неналежна класифікація зобов'язань: відображення у розділі «Поточні зобов'язання»: у статті «доходи майбутніх періодів» відображено довгостроковий і поточний складники. Або відображення у розділі довгострокових зобов'язань у статті «цільове фінансування» зобов'язань, погашення яких очікуються протягом року (тобто цільове фінансування буде використане за призначенням протягом року, що вказує на те, що зобов'язання є поточним) (табл. 12).

11. Малоцінні необоротні матеріальні активи (МНМА) амортизуються методом нарахування 100 % зносу в момент введення до обліку, що допускається ПСБО, але порушує вимоги МСФЗ, згідно з якими амортизація має нараховуватися систематично (табл. 13).

12. Відсутність розкриттів інформації у примітках: наприклад, не наведено обґрунтування безперервності діяльності підприємства з огляду на воєнний стан (табл. 14).

13. Відбулася зміна облікової політики, результати якої відображено перспективно, а не ретроспективно, як того вимагають МСФЗ. Наприклад, відповідно до нової облікової політики встановлено вартісний поріг основних засобів у 20 тис. грн. Проте підприємство продовжує обліковувати ОЗ меншою вартістю, які введені в експлуатацію до введення змін облікової політики. Проте згідно з МСФЗ підприємство має зняти ці активи з балансу, відкоригувавши залишок на початок року за рахунок нерозподіленого прибутку.

14. На балансі Підприємства обліковуються активи, які не відповідають критеріям визначення активів, оскільки не очікується, що вони будуть приносити економічні вигоди. Наприклад, капітальне будівництво, яке профінансоване більше 10 років тому і не завершене. Наявність рахунків у неплатоспроможних банках (табл. 15).

15. Неправильна оцінка запасів на кінець року: відображення запасів за оцінкою, що більша їх чистої реалізаційної вартості (табл. 16).

Таблиця 1

Залишки на рахунках та пов'язані розкриття	Опис ризику
Нематеріальні активи.	Неналежний облік прав постійного користування земельними ділянками.
Поточна дебіторська заборгованість.	Завищення активів та заниження витрат з метою відображення позитивного фінансового стану. Заниження витрат на утворення резерву сумнівних боргів.
Основні засоби.	1. Перехід на МСФЗ з 01.01.2019 р. та пов'язані ризики стосовно відмінностей обліку за МСФЗ порівняно з ПСБО. 2. Зацікавленість клієнта у прибутку шляхом укриття витрат, як наслідок – заниження витрат на амортизацію, невизнання витрат від зменшення корисності активів.
Цільове фінансування.	Перехід на МСФЗ з 01.01.2019р. та пов'язані ризики стосовно відмінностей обліку за МСФЗ порівняно з ПСБО.
Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги.	Заниження зобов'язань з метою відображення позитивного фінансового стану.
Поточна кредиторська заборгованість за одержаними авансами.	Заниження зобов'язань з метою відображення позитивного фінансового стану.
інші	

Таблиця 2

Класи операцій	Опис ризику
Припущення про безперервність діяльності, пов'язані розкриття	Ризик невідповідності припущення клієнта про здійснення своєї діяльності на безперервній основі
Виплата заробітної плати та сплата податків, ЄСВ, пов'язані розкриття	Присвоєння керівним персоналом заробітної плати «мертвих душ»
Нарахування резерву сумнівних боргів	Ненарахування у повному обсязі резерву сумнівних боргів відповідно до МСФЗ через зацікавленість клієнта у прибутку шляхом укриття витрат
Визнання витрат від штрафів, пені, неустойки	Зацікавленість клієнта у прибутку шляхом укриття витрат, як наслідок – невизнання або неповне визнання витрат від штрафів, пені, неустойки
Надходження від здачі в оренду приміщень	Отримання поза облікових доходів від оренди від пов'язаних сторін
Реалізація послуг водопостачання та водовідведення населенню та юридичним особам	Зацікавленість клієнта у прибутку шляхом завищення доходів, як наслідок, визнання доходів у невідповідному звітному періоді
Витрати на ремонти	Ризик завищення витрат на ремонти з метою нецільового виведення коштів
Витрати на паливно-мастильні матеріали	Ризик використання ПММ персоналом на власні потреби
Нарахування амортизації на основні засоби	Заниження амортизації на основні засоби, через зацікавленість в отриманні прибутку

Таблиця 3

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Первісна та залишкова вартість (заниження) основних засобів, знос (заниження), витрати на амортизацію (заниження)
Рахунки, які задіяно	10, 13, 91/92/93/94 (амортизація)

Таблиця 4

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги (завищення через неврахування резерву)
Рахунки, які задіяно	38, 94 (витрати на створення резерву сумнівних боргів)

Таблиця 5

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Довгострокові кредити банків, інші довгострокові зобов'язання (заниження), фінансові витрати (заниження)
Рахунки, які задіяно	50, 51, 52, 53, 55, 95

Таблиця 6

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Основні засоби (завищення), інші витрати (збитки від знецінення) (заниження)
Рахунки, які задіяно	10, 972

Таблиця 7

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Нематеріальні активи, основні засоби, залежно від виду викривлень може бути занижено або завищено
Рахунки, які задіяно	10, 13

Таблиця 8

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Основні засоби (завищені), інвестиційна нерухомість (занижена)
Рахунки, які задіяно	10, 100

Таблиця 9

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Основні засоби – занижені (оскільки, зазвичай основні засоби вартістю менше 20 тис. грн мають реальну вартість вищу за 20 тис. грн)
Рахунки, які задіяно	10, 94

Таблиця 10

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Знос основних засобів (занижений)
Рахунки, які задіяно	13, 91/92/93/94 (амортизація)

Таблиця 11

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Основні засоби (занижені)
Рахунки, які задіяно	15

Таблиця 12

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Доходи майбутніх періодів, цільове фінансування, інші поточні зобов'язання
Рахунки, які задіяно	48, 69, 685

Таблиця 13

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Знос основних засобів (завищено), витрати на амортизацію (завищені)
Рахунки, які задіяно	133, 91/92/93/94 (витрати на амортизацію МНМА)

Таблиця 14

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Примітки до фінансової звітності
Рахунки, які задіяно	-

Таблиця 15

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Необоротні активи (основні засоби, незавершені капітальні інвестиції, нематеріальні активи), грошові кошти, інша дебіторська заборгованість
Рахунки, які задіяно	10, 12, 15, 31, 37

Таблиця 16

Статті які задіяно, спосіб викривлення	Запаси, інші витрати (втрати від зменшення корисності активів)
Рахунки, які задіяно	20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 972

Список використаних джерел

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 років. Частина 1. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/MCA_2016-2017_частина_1\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/MCA_2016-2017_частина_1(1).pdf)
2. International standard on auditing 200. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58db33a0ff7c50882b886f33/1490760612355/isa-200.pdf>
3. International standard on auditing 240. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58dc0db41e5b6c6232ba6097/1490816440070/isa-240.pdf>
4. Головач В.В., Головач Т.А. Концепція професійного скептицизму аудитора та її генезис. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 2. С. 5-11.
5. International standard on auditing 315 (Revised 2019). URL: https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ISA-315-Full-Standard-and-Conforming-Amendments-2019-.pdf
6. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
7. ISO 31000:2018 "Менеджмент ризиків. Принципи та настанови". URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_31000_2018.pdf
8. International standard on auditing AUDITING 320. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58dc0d3159cc68c3b0a502b8/1490816307185/isa-320.pdf>
9. Лист Міністерства фінансів України від 29.07.2003 р. № 04230-04108 «Щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4108201-03#Text>
10. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в Україні. URL: <https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/>
11. Міжнародні стандарти фінансової звітності – International Financial Reporting Standards (МСФЗ, IFRS). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_010#Text
12. International standard on auditing 300. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58dd89343a04119cf6fdd674/1490913590310/isa-300.pdf>
13. International standard on auditing 500. URL: <https://www.icjce.es/images/pdfs/tecnica2/normativainternacional/isa500.pdf>
14. Dodge Roy. The Concise Guide to Accounting Standards. Springer, 2014. 224 p.
15. International standard on auditing 330. URL: <https://aasc.org.ph/downloads/isa/publications/PDFs/a019-2010-iaasb-handbook-isa-330.pdf>
16. International standard on auditing 520. URL: https://www.iaasb.org/_flysystem/azure-private/publications/files/A027%202012%20IAASB%20Handbook%20ISA%20520.pdf

References

1. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. 2016–2107 Edition. Volume I*. pp. 95-125. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/MCA_2016-2017_частина_1\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/MCA_2016-2017_частина_1(1).pdf) (in Ukrainian).
2. International standard on auditing 200. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58db33a0ff7c50882b886f33/1490760612355/isa-200.pdf>
3. International standard on auditing 240. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58dc0db41e5b6c6232ba6097/1490816440070/isa-240.pdf>
4. Holovach V., Holovach T. The concept of the auditor's professional skepticism and its genesis. *Economics. Finances. Law*. 2022. № 2. pp. 5-11 (in Ukrainian).
5. International standard on auditing 315 (Revised 2019). URL: https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ISA-315-Full-Standard-and-Conforming-Amendments-2019-.pdf
6. Economic Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?lang=en#Text> (in Ukrainian).
7. ISO 31000:2018 "Risk management – Guidelines". URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_31000_2018.pdf
8. International standard on auditing AUDITING 320. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58dc0d3159cc68c3b0a502b8/1490816307185/isa-320.pdf>
9. Letter of the Ministry of Finance of Ukraine dated 29.07.2003 No. 04230-04108 "On materiality in Accounting and Reporting". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4108201-03#Text> (in Ukrainian).
10. National provisions (standards) of accounting in Ukraine. URL: <https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/> (in Ukrainian).
11. International Financial Reporting Standards. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs>
12. International standard on auditing 300. URL: <https://static1.squarespace.com/static/57019a6db6aa607cbb909ab2/t/58dd89343a04119cf6fdd674/1490913590310/isa-300.pdf>
13. International standard on auditing 500. URL: <https://www.icjce.es/images/pdfs/tecnica2/normativainternacional/isa500.pdf>
14. Dodge Roy. The Concise Guide to Accounting Standards. Springer, 2014. 224 p.
15. International standard on auditing 330. URL: <https://aasc.org.ph/downloads/isa/publications/PDFs/a019-2010-iaasb-handbook-isa-330.pdf>
16. International standard on auditing 520. URL: https://www.iaasb.org/_flysystem/azure-private/publications/files/A027%202012%20IAASB%20Handbook%20ISA%20520.pdf

Volodymyr HOLOVACH

PhD in Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, certified auditor, Institute of Audit

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3669-9071>

Tetiana HOLOVACH

Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-1508>

Anna TUMANIAN

lawyer, auditor, Audit firm "Analitik"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1062-4167>

e-mail: ao.tumanian@gmail.com

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE IDENTIFICATION AND ASSESSMENT OF FRAUD'S RISKS BY AN AUDITOR

Today, the quite actual issue is the identification and assessment of fraud's risks by an auditor in his audit activity performing. Fraud's risk assessment is aimed at proactively eliminating business vulnerability to internal and external fraud.

For an effective assessment, it is worth paying attention to the International Standards on Auditing (ISA), in particular ISA 200, ISA 240 and ISA 315, which provide the main qualifying fraud's indicators and methods of their detection.

In the audit performing the leading place is occupied by the correct assessment of the management personnel's response on fraud's risk factors, because such factors acquire real determinants of misconduct as a result of their assessment by specific subjects from among management personnel.

That is why, in these methodological recommendations, it is proposed to consider the key questions for an auditor's effective assessment of management personnel's response on fraud's risk factors, which include nine consecutive points.

Based on such knowledge, an auditor can express a hypothetical judgment based on professional skepticism on the presence of version fraud. They are subject of verification by obtaining relevant evidence that confirms or refutes them.

If the fact of fraud is discovered, it should be noted that an auditor is not authorized to provide the official legal opinion. But he is obliged to report the discovered distortions of financial statements due to fraud to the highest management and law enforcement authorities.

An auditor's procedure for detecting and assessing fraud's risks should also be considered. This procedure includes six main stages, which are divided into stages only conditionally, since the performing the audit procedures is interconnected and can be carried out at different stages. This procedure includes acceptance of the client, planning of the general strategy and general audit plan, risk assessment (intertwined with the general strategy), detailed audit plan, performance of substantive audit procedures and analysis of detected distortions, final procedures.

Keywords: *management staff behavior, professional skepticism, professional judgment of an auditor, audit, fraud, legal assessment, distortion of financial statements*